

Margreta Grigorova

 <https://orcid.org/0000-0003-4416-371X>

Uniwersytet Wielkotypnowski
im. Świętych Cyryla i Metodego
Wielkie Tyrnowo, Bułgaria

Venesa Nacheva

 <https://orcid.org/0000-0001-7549-965X>

Uniwersytet Sofijski
im. Świętego Klemensa z Ochrydy
Sofia, Bułgaria

O nowym odczytaniu tekstów kasandrycznych literatury międzywojennej i wojennej – na drodze od monografii do antologii^{**}

On the New Reading of Cassandric Texts of Interwar
and Wartime Literature – from a Monograph to the Anthology

Abstract: The text presents the way Bulgarian research projects create a new and double reception field (research and translation) for the Cassandric texts of Polish literature from the interwar and WWII periods. The project titled *The World of Yesterday – Seen Through the Crisis of 1939. The Feeling for a Threatened Europe in the Cultures and Literatures of Bulgaria, Ukraine, Poland and Czechoslovakia* lays the foundations of the following paper. The crucial aim of this text is

^{*} Opracowanie realizowane w ramach projektu „Świat wczorajszy», widziany przez katastrofę roku 1939. Poczucie zagrożonej Europy w kulturze i literaturze Bułgarii, Ukrainy, Polski i Czechosłowacji”, nr ФНН № КП-06-Н60/2 от 16.11.2021 r., aneks № ФНН2841/27.06.2024, finansowanego ze środków Funduszu Ministerstwa Edukacji i Nauki Bułgarii.

to explain the conceptual transition from a published Polish monograph to the complete anthology, their parallelism and new elements of reception. The term *Cassandra texts* is used here in reference to texts of a prognostic, prophetic, catastrophic nature, containing warnings about the approaching war, and those written during the war. The term *Cassandra* is based on the motif of Cassandra present in Czesław Miłosz's essay *Śmierć Kassandrze* (1945) and Jerzy Stempowski's *Esej dla Kassandry / Essay for Cassandra* (1950). We search for records of these warnings in literary, journalistic and historical texts, as well as in the testimonies sent from Poland to the Allied countries via dangerous routes.

Keywords: interwar and war literature, monograph, anthology

Abstrakt: Niniejszy tekst prezentuje, w jaki sposób bułgarski projekt naukowy stwarza nowe, podwójne pole recepcyjne (badawcze i przekładowe) dla tzw. tekstów kasandrycznych literatury polskiej z okresu międzywojnia i II wojny światowej. Opracowanie skonstruowane jest wokół tematu: „»Świat wczorajszy«, widziany przez katastrofę roku 1939. Poczucie zagrożonej Europy w kulturze i literaturze Bułgarii, Ukrainy, Polski i Czechosłowacji”, zainspirowanego książką Stefana Zweiga *Świat wczorajszy. Wspomnienia pewnego Europejczyka*. Głównym celem artykułu jest wyjaśnienie konceptualnego przejścia od wydanej monografii polonistycznej do antologii i ich paralelizmu, a także wskazanie nowych elementów recepcji. Przez wyrażenie *teksty kasandryczne* rozumiemy teksty o charakterze prognostycznym, profetycznym, katastroficznym, apokaliptycznym i alarmistycznym, zawierające ostrzeżenia o zbliżającej się wojnie, oraz takie, które powstawały podczas wojny. Określenie *kasandryczne* nawiązuje do motywu Kassandry, obecnego w eseju Czesława Miłosza *Śmierć Kassandrze* (1945) oraz w *Eseju dla Kassandry* Jerzego Stempowskiego (1950), i łączy się z ideą o „nieusłyszeniu” ostrzeżeń, czyli o niemożności zatrzymania procesów niechybnie wiodących do katastrofy wojny. Szukamy zapisów tych ostrzeżeń w tekstach literackich, publicystycznych, historycznych i dokumentalnych. Do tekstów kasandrycznych zaliczamy także alarmistyczne teksty świadectw, przesyłane ryzykowną drogą z Polski do nieokupowanych przez Niemców krajów aliantów, mówiące o zbrodniach faszyzmu w Polsce podczas wojny.

Słowa kluczowe: literatura międzywojenna i wojenna, monografia, antologia

Projekt naukowy i nowe odczytanie tekstów kasandrycznych

Niniejszy tekst prezentuje, w jaki sposób aktualnie realizowany bułgarski projekt naukowy stwarza nowe, podwójne pole recepcyjne (badawcze i przekładowe) dla tzw. tekstów kasandrycznych literatury polskiej z okresu międzywojnia i II wojny światowej. Opracowanie skonstruowane jest wokół tematu: „»Świat wczorajszy«, widziany przez katastrofę roku 1939. Poczucie zagrożonej Europy w kulturze i literaturze Bułgarii, Ukrainy, Polski i Czechosłowacji”. Projekt wyrasta z inspiracji słynną książką Stefana Zweiga *Świat wczorajszy. Wspomnienia pewnego Europejczyka* i dotyczy moralnego niepokoju oraz duchowego oporu twórców i intelektualistów przed obliczem II wojny światowej i dyktatur XX wieku.

Głównym celem projektu jest pokazanie, jak to, co dzieje się w sferze życia politycznego i społeczno-gospodarczego, znajduje odzwierciedlenie w myśleniu oraz zachowaniu twórców i intelektualistów w Bułgarii, Polsce, Czechosłowacji i Ukrainie. Do jego zadań należy badanie, systematyzacja i analiza korpusu tekstów literackich, publicystycznych i dokumentów w poszukiwaniu narracji wyrażających poczucie zagrożenia i kryzysu wartości. Główne podejście metodologiczne to aktualna w Bułgarii w ostatnim piętnastoleciu metoda badań tzw. lat literackich¹ – lat, które kumulują sens decydujących wydarzeń i procesów, odbijających się w literaturze.

Projekt łączy studia literaturoznawcze z przekładem i przewiduje wydanie czterech monografii naukowych, odpowiadających wymienionym literaturom (ujętych w dwóch tomach) oraz czterech antologii. Tworzy on symetrię między odczytaniem badawczym i selekcją antologiczną, a także synchronizującą paralele między czterema literaturami i kulturami, co umożliwia lekturę porównawczą i dialogiczną.

Projekt ma dwa etapy. Pierwszy etap został ukończony wiosną 2024 roku wydaniem trzech książek: dwóch antologii (bułgarskiej i czechosłowackiej) oraz pierwszego tomu naukowego (Неделчев i in., 2023)², w którym główne miejsce zajmują dwie obszernie monografie (polonistyczna i ukrainistyczna), poprzedzone wstępnym tekstem *Widok z Wiednia*. Obecnie trwa druga faza projektu, co dla uczestniczących w nim polonistów bułgarskich wiąże się z pracą nad antologią. Właśnie wyjaśnienie konceptualnego przejścia od monografii do antologii i ich paralelizmu jest głównym zadaniem niniejszego tekstu.

Monografia przygotowuje kontekst naukowy i w dużym stopniu określa wybór tekstów w antologii. W kontekście bułgarskim położono nacisk na nowe obiekty recepcji – utwory nie tłumaczone i niebadane,

¹ Zob. serię naukową „Lata Literatury” pod redakcją Plamena Doynova i Yordana Evtimova na stronie Nowego Uniwersytetu Bułgarskiego, <https://bulgarianstudies.nbu.bg/bg/publikacii-nbg/poredici/godinite-na-literaturata> [dostęp: 20.01.2025].

² Tom naukowy oraz antologia bułgarska i czeska są dostępne na oficjalnej stronie projektu: <https://svetatotvchera.eu/category/publikaczii/knigi/> [dostęp: 21.01.2025].

a także na nowe podejścia metodologiczne. Motywacja selekcji antologicznej łączy kryterium nowości z dążeniem do ukazania całokształtu epoki i poszukiwanej narracji o przecuciach, prognozach, przestroгах i świadectwach wojny. Wybór umożliwia także dodawanie tekstów, które nie stały się częścią monografii naukowej.

Polonistyczną część projektu potraktowano w perspektywie podwójnej – bułgarskiej i polskiej, co stawia również podwójne zadania. Odbiorca bułgarski potrzebuje więcej informacji, szerszego i bardziej szczegółowego tła. Autorzy starają się sięgać zarówno do klasycznych, jak i do najnowszych ocen i badań (o czym świadczy dostępna online bibliografia), skupiać się na mniej znanych i rzadziej analizowanych tekstach, a także ukazywać zewnętrzny punkt widzenia z nadzieją, że pozwoli to otworzyć nową i niezauważoną z wewnątrz perspektywę. Dlatego prezentacje i publikacje w języku polskim³ mają dla polonistycznej części projektu decydujące znaczenie jako ważny punkt odniesienia umożliwiające sprawdzenie tej aktualności.

Wydana we wspólnym tomie monografia polonistyczna jest zatytułowana: *Polski rok 1939 i SOS-teksty literatury*. Publikacja łączy 3 rozdziały, podzielone na 22 podrozdziały, które ją rozbudowują i ukazują szerszą i dogłębną perspektywę naukowo-badawczą. Są to: 1. *Odwrotny zegar historii wojny: retrospekcja historyczna i geopolityczna*; 2. *Polska Kassandra i literatura*; 3. *Cios w sercu Europy i bicie serca*. Zasada kompozycji to przedstawienie odpowiednio: w rozdziale pierwszym – retrospekcji geopolitycznej i historycznej wojny; w drugim – tekstów literackich i publicystycznych, które ją przewidują (motyw „przewidzianej apokalipsy”); w trzecim – tekstów wojny (motyw „spełnionej apokalipsy”).

Znaczące miejsce w monografii, istotne dla recepcyjnego kontekstu bułgarskiego, zajmuje geopolityczna i historyczna analiza czasu. Czas międzywojenny rozpatrzono w rozdziale pierwszym *Odwrotny zegar historii wojny: retrospekcja historyczna i geopolityczna*. Zawarto

³ Projekt był prezentowany w czerwcu 2023 roku na Uniwersytecie Jagiellońskim, na UKSW oraz na VIII Światowym Kongresie Polonistów. Zob. publikacje dotyczące projektu w języku polskim: Grigorova, 2023, 2024; Nacheva, 2024.

w nim rozważania dotyczące trudnej sytuacji politycznej Polski na tle krzyżujących się prądów historyczno-politycznych, prowadzących do nieuniknionego wybuchu wojny, czyli polityki III Rzeszy na wschód i Rosji Sowieckiej na zachód (koncepcja „czerwonego mostu”, nazwana przez Henryka Głębockiego „Sowiecką Mitteleuropą” [Głębocki, 2018]). W podrozdziale *W cieniu swastyki* skupiono się na „optyce Hitlera” wobec Polaków (Król, 2021); w podrozdziale *Czerwony most i „biesy” rewolucji* odesłano do Miłoszowskiego odczytania *Biesów* Fiodora Dostojewskiego jako egzorcyzmowania rewolucji (Miłosz, 1976) oraz do interpretacji Richarda Pipesa w *Rewolucji rosyjskiej* (Pipes, 2014: 1190). Trzeci główny czynnik, na który zwrócono uwagę, to Pogranicza, które rozpatrzono w kontekście zarówno historyczno-politycznym, jak i historyczno-kulturowym. Serię porozumień Ribbentrop–Mołotow z 1939 roku, określonych przez Ryszarda Kapuścińskiego w *Imperium* jako „pakt o wymazanie Polski z mapy świata” (Kapuściński, 2007: 112), odczytano w kontekście koncepcji o kolejnym rozbiórze Polski między nowymi wcieleniami byłych imperiów. Odwołano się również do tezy Normana Daviesa o „drugiej trzydziestoletniej wojnie w Europie” (łączącej I i II wojnę światową jako dwie fazy dłuższej wojny) oraz do jego twierdzenia o początkowym sojuszu w 1939 roku pomiędzy dwiema dyktaturami (Дейвис, 2007: 137).

W trzeciej części monografii, *Cios w sercu Europy i bicie serca, czas wojny* (jesień 1939 roku, wybuch, represje, Holocaust, ruch oporu i fenomen „tajnego państwa”) stanowi „żywe” tło walczącej z wojną kultury; historię przeplatamy z kulturą i literaturą. Współlistnieją tu one ze sobą jak w żywym organizmie. Metaforę serca połączono z wizją Polski Daviesa jako serca Europy (zapożyczoną od Juliusza Słowackiego) (Davies, 2014: 88), a także z historią i kulturową symboliką serca Fryderyka Chopina, konkludując, że wszystko to, co się dzieje w sercu Europy, dotyczy jej całości i wystawia na próbę jej cywilizację, kulturę i egzystencję. Sporo miejsca poświęcono także na rekonstrukcję różnych dróg pisarzy w przededniu i w czasie wojny, takich jak: drogi emigranckie skamandrytów i ich pisanie z dystansu, droga do Lwowa tzw. pisarzy sowieckich, drogi tych, którzy zostali w okupowanej Polsce, drogi

Kolumbów czy uczestników powstania warszawskiego. Szczególną uwagę zwrócono na „wątek bułgarski”: działalność „Grupy B”, utworzonej przez dyplomatów bułgarskich i polskich, która zorganizowała kanał emigracyjny dla Polaków i polskich Żydów prześladowanych przez faszyzm oraz uczestniczyła w przekazywaniu najważniejszych świadectw o zbrodniach faszyzmu⁴.

Antologia ma planowany roboczy tytuł *SOS, Europa! Przestrogi i świadectwa tekstów polskiej kultury*. Jest podzielona na 7 rozdziałów, które łączą kryteria tematyczne, chronologiczne i gatunkowe: 1. *Z głosem Kasandry. Eseje*; 2. *Zbliżająca się wojna. Publicystyka prognostyczna – polityczna i wojenna*; 3. *Przecucia poetów* (poezja profetyczna i katastroficzna); 4. *Cień Dyktatora* (utwory groteskowo-fantastyczne i anty-utopijne: powieść Antoniego Słonimskiego *Dwa końce świata*, sztuka Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej *Baba Dziwo*, fragmenty powieści Stanisława Ignacego Witkiewicza *Pożegnanie jesieni*); 5. *1939* (utwory z 1939 roku oraz późniejszy wiersz Tadeusza Różewicza *Rok 1939*); 6. *Listy z okupowanej Polski do Europy i do świata* (księgi i relacje z Polski o zbrodniach faszyzmu, przekazywane i wydawane w krajach aliantów, alarmujące i wzywające do pomocy); 7. *Apokalipsa i heroika. Poezja powstania warszawskiego*.

Warto nadmienić, że tytułowe sformułowania *SOS-teksty* oraz *SOS, Europa!* pochodzą z futurystycznego poematu obrazowego *Europa* poety Anatola Sterna oraz malarzy Mieczysława Szczuki i Teresy Żarnowców, z wydania książkowego z 1929 roku, w którym na jednym z kolaży napis *SOS* znajduje się pośrodku Europy, nad Polską. Zestawiając go z koncepcją kinematograficzną, po raz pierwszy uwagę temu utworowi poświęcono w Bułgarii i rozpatrzono go jako „ewoluujący” poemat wizualny, który następnie przeszedł kilka faz i zyskał kilka wariantów jako: czysty tekst (publikacja w „Relektorze”, 1925), poemat wizualny

⁴ „Grupie B” poświęcono osobny artykuł: „Grupa B”. *Współpraca polsko-bułgarska podczas drugiej wojny światowej* (Nacheva, 2024). Dzięki tej grupie do Bułgarii przyjechała i została na stałe znana polska bułgarystka prof. Wanda Smochowska-Petrowa (Grigorova, 2024).

(publikacja wraz z kolażami Szczuki w piśmie „Bieg do Bieguna”, 1927), książka z okładką Żarnowerówniej (1929) i wersja filmowa, stworzona przez Franciszkę i Stefana Themersonów, uważana za pierwszy polski antyfaszystowski film awangardowy (1931) (Strożek, 2017).

Podstawowym czynnikiem decydującym o procesie transferu tekstów do antologii w kontekście tematu projektu okazała się dotychczasowa nieobecność badanych utworów w przestrzeni recepcji przekładowej, przede wszystkim w wydaniach książkowych. Uwzględniono dobrze przedstawioną w Bułgarii (w wydaniu antologicznym) poezję międzywojnia (prądy, grupy literackie, manifesty, wiodący autorzy) (Караѣозов, 2019), przekłady Witkacego, ugruntowaną recepcję przekładową Czesława Miłosza, książkowe wydania poezji Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej, Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego, Juliana Tuwima i Jarosława Iwaszkiewicza. Warto przy tym zauważyć, że niemal paralelnie z projektem podjęto inne inicjatywy publikacyjne – wśród nich są tematyczne polonistyczne numery „Gazety Literackiej”⁵ i tom *Szalony dyktator*, łączący *Dwa końce świata* Słonimskiego i *Babę Dziwo* Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej (wydanie otrzymało wsparcie Instytutu Książki), nad którego przekładem trwają obecnie prace.

Określenie *kasandryczne*, motyw Kasandry i nowe obiekty recepcji

Przez wyrażenie *teksty kasandryczne* rozumiemy teksty o charakterze prognostycznym, profetycznym, katastroficznym, apokaliptycznym i alarmistycznym, zawierające przestrogi dotyczące zbliżającej

⁵ Przykładem są tematyczne numery gazety „Literaturen Westnik” o: literaturze międzywojennej (nr 34, 2018), Józefie Czechowiczu (nr 24, 2023), Karolu Irzykowskim (nr 30, 2024) czy powstaniu warszawskim (nr 44, 2024), które można znaleźć na stronie: <https://litvestnik.com/%d0%b1%d1%80%d0%be%d0%b5%d0%b2%d0%b5/> [dostęp: 21.01.2025].

się wojny. Teksty, które są kasandryczne w sensie metaforycznym, wiążą się z przekleństwem Apollona skierowanym przeciw mitycznej Kasandrze, skutkującym tym, że nikt nie wierzył jej przepowiedniom: nie zostały „usłyszane”, wpisane w nie przestrogi nie miały władzy nad procesem niechybnie wiodącym do wybuchu i rozpętania żywiołu wojny.

Określenie *kasandryczne*⁶ jest w tym przypadku terminologiczne i koncepcyjne, odwołuje się do motywu Kasandry, obecnego w pierwszej powojennej ocenie spełnionych prognoz. Wśród utworów reprezentujących tę ocenę wskazujemy esej Czesława Miłosza *Śmierć Kassandrze*, opublikowany w czasopiśmie „Odrodzenie” (nr 21, 1945), oraz *Esej dla Kassandry* Jerzego Stempowskiego z roku 1950. Obydwa eseje (nieznane dotychczas w Bułgarii) nie są izolowanymi, pojedynczymi wyrazami konceptu – w twórczości Miłosza (Bodin, 2018) i Stempowskiego motyw Kasandry pojawia się kilkakrotnie.

W swoim eseju Miłosz nazywa Witkacego i Mariana Zdziechowskiego „puszczykami” (ptakami nocy), które podobnie jak Kasandra wieszczą katastrofę, ale nikt nie lubi ich złowieszczych krzyków. Pokazuje, jak II wojna światowa rodzi się w witalistycznym zaślepieniu kultem siły, w irracjonalnym i paradoksalnym optymizmie zagłady:

Narastające ruchy faszystowskie czerpały w ciągu całych lat dwudziestych pełną garścią z filozofii nieskrępowanego rozrostu. „Skok i pięść” wielbił Marinetti, pragmatyzm James’a patronował rodzinom futuryzmu i włoskiego faszyzmu, używano do tych celów i Nietzschego i Bergsona. Zwątpienie w logiczny bieg wydarzeń dziejowych nie odbierało bynajmniej pogody, skoro istniała logika „wyższa”, biologiczna czy mitologiczna. Przy pomocy tej „wiedzy radosnej” kaptowano tłumy wyznawców, przebijając ich w kolorowe koszule, a potem w mundury (Miłosz, 1945: 7).

⁶ Przymiotnik *kasandryczny* istnieje tylko w języku polskim. Jego lingwistyczny ekwiwalent bułgarski jest neologizmem.

Jak zauważa Marta Wyka, w eseju opublikowanym przez Stempowskiego w paryskiej „Kulturze” (nr 6 (32), 1950) pod pseudonimem Paweł Hostowiec autor powtarza tekst listu do Janiny i Wacława Kościółkowskich, w którym pisze o przenikliwych i słusznych prognozach początku wojny, wypowiedzianych przez historyka Szymona Askenazego z roku 1941 (Wyka, 1989: 31–34); przypomina interpretację greckiego mitu i łączy ją z profetyzmem i prognostyką przedwojenną:

Jeżeli Europa, zrujnowana tyłu szaleństwami, ma uniknąć zagłady, mieszkańcy jej muszą nauczyć się lepiej przewidywać skutki swych czynów i nie mogą więcej lekceważyć tych, którzy to potrafią. Dla starszych jest to już prawie obojętne. Myślę tu o młodych, mających całe życie przed sobą. Kto z nich zechce ubrać płaszcz, o którym Kassandra mówi do Apollona: „W tym płaszczu proroka wystawiłeś mnie na pośmiewisko swoich wrogów”? (Hostowiec, 1950: 18–19).

Na konceptualnym znaczeniu motywu Kasandry bazowano w rozdziale monografii zatytułowanym *Polska Kasandra i literatura*. W podrozdziałach zostały przedstawione i przeanalizowane: prognozy wojenne i polityczne zawarte w książkach autorów, którzy przewidzieli II wojnę światową (Mosur-Darowski, 2024): *Przyszła wojna* Władysława Sikorskiego (1934), *Między Niemcami a Rosją* Adolfa Bocheńskiego (1937), *W obliczu końca* Mariana Zdziechowskiego (1937), *Wobec nadchodzącej drugiej wojny światowej* Władysława Studnickiego (1939); poezja poetów z grup naznaczonych piętnem katastrofizmu (Kwadryga, Żagary, Wołyń) jako głosy indywidualne i zbiorowe oraz ze względu na motywy katastroficzne⁷; wyżej wymienione antyutopijne utwory Słonimskiego i Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej; teksty Miłosa o Czechowiczu i jego „spełnionym śnie” (Miłosz, 1981: 19); poemat *Europa*; katastrofizm Witkacego.

⁷ Szczególną uwagę zwrócono na motywy meteorologiczne symbolizujące przyszłą katastrofę (burza, obłoki).

W monografii eseje o Kasandrze Miłosza i Stempowskiego kończą rozdział *Polska Kasandra i literatura* oraz pełnią funkcję konkludującą. Z kolei pierwszy rozdział antologii, *Z głosem Kasandry. Eseje*, skoncentrowany jest na roli eseistyki w refleksji nad wojną. Znalazło się w nim miejsce dla fragmentów esejów Bolesława Micińskiego i Karola Irzykowskiego, które nie były omawiane w monografii. Nowe dla recepcji będą teksty Micińskiego *Myśli o wojnie* i *O nienawiści, okrucieństwie i abstrakcji* oraz esej Irzykowskiego *Wśród antynomii pacyfizmu*.

Miciński przedstawił w swoich esejach psychologiczno-filozoficzne podstawy i moralne dylematy wojny. „Nienawidzę totalizmu i dlatego nie nauczył mnie nienawiści” (Miciński, 1947: 81) – brzmi pierwsze zdanie eseju *O nienawiści...*, w którym autor *Portretu Kanta*, krytykując totalizm, wskazuje go jako źródło abstrakcyjnego sadyzmu, nienawiści i rasowego determinizmu, odsyłając również do teorii kata. *Myśli o wojnie* otwiera cytat z później skonfiskowanego artykułu Zygmunta Freuda z roku 1916. Dla Micińskiego ojciec psychoanalizy „lepszym prorokiem był od tych, którzy przyszłość świata czytać chcą w gwiazdach” (Miciński, 1947: 95).

Kasandryczna idea „nieusłyszenia” ostrzeżeń łączy się także z niepowodzeniem i bezsilnością ruchu pacyfistycznego po I wojnie światowej, o czym wyraźnie pisze Władysław Sikorski w *Przyszłej wojnie* (1934). W podtytułowym streszczeniu pierwszego rozdziału *Czy wojna jest w ogóle możliwa?* czytamy:

Niepowodzenia prób w dziedzinie międzynarodowej organizacji pokoju. Pakt Ligi Narodów i układy regionalne. Prawo i legalność a problemat siły w stosunkach międzynarodowych. Przeciwwstawiające się sobie prądy światowe jako ewentualne źródło nowej wojny. Współczesny pokój jako przejściowe zawieszenie broni (Sikorski, 1984: 29).

Książka Sikorskiego to tylko jeden z tekstów prognostycznych omówionych w monografii. Znaczące ich fragmenty znajdują się w antologii, w jej rozdziale drugim *Zbliżająca się wojna. Publicystyka prognostyczna – polityczna i wojenna*.

Warto zauważyć, że w Bułgarii po raz pierwszy pisano o wyżej wymienionych książkach prognostycznych Sikorskiego, Zdziechowskiego i Bocheńskiego. Obecność ich tekstów w antologii spotyka się jednak z pewną trudnością dotyczącą wyboru fragmentów – w taki sposób, żeby najlepiej przedstawiały prognozy, poglądy i wiedzę autorów, a także proponowane przez nich rozwiązania, charakterystyczne dla nich fascynacje i błędy. Ilustrują one klimat polityczny i ideologiczny w Polsce i Europie, jak również ukazują pewne tło epoki, a łączy je wizja zbliżającej się wojny.

W trzecim rozdziale antologii, *Przecucia poetów*, opublikowane zostaną wybrane nietłumaczone albo drukowane tylko w prasie wiersze przedstawicieli grup: Żagary (Czesława Miłosza, Jerzego Zagórskiego, Teodora Bujnickiego), Kwadryga (Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego, Władysława Sebyły), Awangarda Lubelska (Józefa Czechowicza) i Wołyń (Zuzanny Ginczanki, Zygmunta Jana Rumla, Jana Śpiewaka, Wacława Iwaniuka, Józefa Łobodowskiego), a także poemat *Europa Sterna*, wiersze Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej i Gałczyńskiego, poprzedzone fragmentem *Antologii polskiej poezji współczesnej (1918–1938)* Ludwika Frydego.

Istotne miejsce w antologii zajmują wiersze Sebyły i Czechowicza, poetów raczej nieznanych w Bułgarii, pozostających w cieniu części czytanych autorów. Nietłumaczony dotychczas był jeden z najbardziej popularnych utworów profetycznych Miłosza *Roki* z tomu *Trzy zimy*, a także wiersze Zagórskiego i Bujnickiego. Nowy rys do portretu recepcyjnego Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej wnoszą zarówno sztuka *Baba Dziwo*, jak i jej wiersze *Przecucia* i *Notatka z roku 1938*, opublikowane dopiero w tomie emigranckim *Gołąb ofiarny* (1941), ale napisane wcześniej.

Grupa Wołyń w ogóle nie była znana w Bułgarii, oprócz pojedynczych wzmianek o Józefie Łobodowskim, dzięki temu, że był związany też z innymi kręgami literackimi. Poeci z grupy bardzo słusznie wskazują na nadchodzące niebezpieczeństwo, które w niedalekiej przyszłości stanie się koszmarem Europy, przez co wyraźnie wpisują się w nurt katastrofizmu. W wierszu Zuzanny Ginczanki *Agonia* „ja” liryczne zwraca się bezpośrednio do Europy, twierdząc, że proces rozpadu Starego

Kontynentu już się rozpoczął i nie ma odwrotu. Traumatyczny wątek relacji Polaków i Ukraińców w okresie międzywojennym i podczas II wojny światowej stał się centralnym punktem twórczości także Łobodowskiego, Rumla i Iwaniuka. Ukazując zrujnowany obraz świata i utratę świętości, twórcy usiłowali przekazać swój ból i swoje przestrogi czytelnikowi, aby w realnym życiu mógł rozpoznać przejawy apokalipsy i zapobiec jej urzeczywistnieniu. Poeci wołyńscy przedstawiali złożone losy regionu pogranicznego, który w latach 30. XX wieku był jednym z najważniejszych ośrodków polskiego katastrofizmu.

Rozdział piąty, 1939, zawiera nietłumaczone do dziś wiersze: *Święty Boże i Wstążkę z Warszawianki* Kazimierza Wierzyńskiego oraz *Maj 1939* Zuzanny Ginczanki. Razem z nimi, z uwagi na ich kluczowy charakter dla rozumienia wydarzeń pierwszego roku wojny w Polsce, zaplanowano publikację przełożonych wcześniej utworów: *Piosenki o żołnierzach z Westerplatte* Gałczyńskiego i *Bagnetu na broń* Broniewskiego.

Do tekstów kasandrycznych zaliczono także alarmistyczne świadectwa, przesyłane ryzykowną drogą z Polski do nieokupowanych przez Niemców krajów alianckich, mówiące o zbrodniach faszyzmu w Polsce, zanim „świat” w nie uwierzył. Teksty te także nie były w stanie skutecznie przeciwdziałać apogeum wojny. Zostały one nazwane w monografii: *Listy z okupowanej Polski do Europy i do świata* i pod tą nazwą są opublikowane w szóstym rozdziale antologii. Należą do nich: *German Occupation of Poland. Extract of Note Addressed to the Allied and Neutral Powers* (Londyn 1941); *Black Book of Poland* (New York 1942); *Cultural Losses of Poland During the German Occupation 1939–1944* (London 1944); *The Nazi Kultur in Poland* (Лондон 1945); *Raport o zagładzie Żydów* Jana Karskiego (1942) oraz jego *Story of a Secret State* (New York 1944); świadectwa Witolda Pileckiego z Auschwitz. Wszystkie wymienione teksty (i ich fragmenty) włączone do antologii stanowią nowość dla recepcji bułgarskiej.

Ostatni rozdział antologii, *Apokalipsa i heroika. Poezja powstania warszawskiego*, przedstawia poezję Kolumbów, uczestników podziemnego ruchu oporu oraz powstania warszawskiego. Łączy się to zarówno z motywem przeczutej i spełnionej apokalipsy, jak i z ideą o poetyckim

statusie powstania, z portretem pokolenia w *Traktacie poetyckim* Miłosa i monografii Edwarda Balcerzana oraz z wizją tragicznego i świętego „szaleństwa” powstania warszawskiego (Jarosław Marek Rymkiewicz, *Kinderszenen*). Przewidziano tutaj przekłady nietłumaczonych utworów Krzysztofa Kamila Baczyńskiego, Tadeusza Gajcego, Andrzeja Trzebińskiego, Wacława Bojarskiego, Krystyny Krahelskiej, a także przedruk niektórych tłumaczeń w prasie literackiej.

Zakończenie

Celem prac nad przedstawionym projektem antologii jest stworzenie publikacji, która czytana razem z monografią stworzy obraz długiego 1939 roku, szczególnie ważnego w historii Polski i Europy, ukazanego w zestawieniu z tym, co było przed tym rokiem, oraz z tym, co nastąpiło po nim. Ten czas został przeżyty i upamiętniony przez głównych bohaterów naszych prac, polskich twórców i myślicieli, w tekstach kultury. Czytając te teksty, można przeżyć reakcję patrona projektu Stefana Zweiga, który w rozpoczętej w 1934 roku i pisanej do samobójczej śmierci w 1941 roku książce *Świat wczorajszy* przestrzegał przed paradoksalnym barbarzyństwem i szaleństwem rozumu, przed „zbiorowym bestialstwem”. To refleksja „w obliczu katastrofy, która za jednym zamachem cofnęła nas o tysiąc lat wysiłków ludzkich” (Zweig, 2016: 17). Wyjątkową wagę mają przesłania, które w swojej istocie walczą z tym, co łączy je z losem Kasandry. Za obliczem prorokini skrywa się kultura, mówiąca daremnie do głuchej polityki i masowej ideologii.

Literatura

Bodin P.-A., 2018, *The Cassandra Motif in Szymborska and Miłosz*, „Poljarnyj Vestnik. Norwegian Journal of Slavic Studies”, vol. 21, s. 1–14.

- Davies N., 2014, *Serce Europy. Polska: przeszłość we współczesności*, przeł. E. Tabakowska, Znak, Kraków.
- Głębocki H., 2018, *Jak zburzyć polskie „przepierzenie” na drodze światowej rewolucji?*, „Dziennik Polski”, 9.11.2018, <https://plus.dziennikpolski24.pl/jak-zburzyc-polskie-przepierzenie-na-drozdze-swiatowej-rewolucji/ar/13653280> [dostęp: 10.11.2024].
- Grigorova M., 2023, *Głos Kassandry. Prognostyczne wizje wojny („Przyszła wojna” Władysława Sikorskiego i „Dwa końce świata” Antoniego Słonimskiego)*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historicolitteraria”, t. 23, s. 183–202, <https://doi.org/10.24917/20811853.23.11>.
- Grigorova M., 2024, *Polsko-bułgarskie więzi międzykulturowe w życiu i dziełach Wandy Smochowskiej-Petrowej / „Mieć dwie ojczyzny”. Z Aliną Petrową-Wasilewicz rozmawia Margreta Grigorova*, „Bibliotekarz Podlaski”, t. 62, nr 1, s. 247–278, <https://doi.org/10.36770/bp.890>.
- Hostowiec P., 1950, *Esej dla Kassandry*, „Kultura”, nr 6 (32), s. 5–19.
- Kapuściński R., 2007, *Imperium*, Czytelnik, Warszawa.
- Król E.C., 2021, *Polska i Polacy w optyce Adolfa Hitlera*, *Przystanekhistoria.pl*, 25.04.2021, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/adolf-hitler/80935,Polska-i-Polacy-w-optyce-Adolfa-Hitlera.html> [dostęp: 25.04.2021].
- Miciński B., 1947, *Portret Kanta i trzy eseje o wojnie*, Instytut Literacki, Rzym.
- Miłosz C., 1945, *Śmierć Kassandrze*, „Odrodzenie”, nr 21, s. 7.
- Miłosz C., 1976, *Ogród nauk. Biesy*, „Kultura”, nr 12, s. 51–54.
- Miłosz C., 1981, *Czechowicz, to jest o poezji między wojnami*, Muzeum Okręgowe, Lublin.
- Mosur-Darowski P., 2024, *Ludzie, którzy przewidzieli katastrofę 1939 r.*, *Onet.pl*, 4.05.2024, <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/polska-1939-ludziektorzyprzewidzieli przebiegi wojny swiatowej/fmzfetv> [dostęp: 12.05.2024].
- Nacheva V., 2024, *„Grupa B”. Współpraca polsko-bułgarska podczas drugiej wojny światowej*, „Bibliotekarz Podlaski”, t. 62, nr 1, s. 83–94, <https://doi.org/10.36770/bp.880>.
- Pipes R., 2014, *Rewolucja rosyjska*, przeł. T. Szafar, Magnum, Warszawa.
- Sikorski W., 1984, *Przyszła wojna, jej możliwości i charakter oraz związane z nim zagadnienia obrony kraju*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa.
- Strożek P., 2017, *Anatol Stern, Mieczysław Szczuka, Teresa Żarnowerówna*, „Europa”, *Culture.pl*, <https://culture.pl/pl/dzielo/anatol-stern-mieczyslaw-szczuka-teresa-zarnowerowna-europa> [dostęp: 25.04.2024].
- Wyka M., 1989, *Głosy różnych pokoleń*, Znak, Kraków.

Zweig S., 2016, *Świat wczorajszy. Wspomnienia pewnego Europejczyka*, przeł. M. Wisłowska, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.

Дейвис Н., 2007, *Европа във война 1939–1945. Няма лесна победа*, Превод Димитър Добрев, Абагар, Велико Търново.

Карагъзов П., 2019, *Полската поезия между двете световни войни. Антология, съст. и предговор П. Карагъзов*, Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, София, s. 7–48.

Неделчев М., Влашки М., Григорова М., Начева В., Сливински О., Колев В., 2023, *„Светът от вчера”, видян през катастрофата от 1939 година. Усещанията за застрашена Европа в културата и литературата на България, Украйна, Полша и Чехословакия. Научна монография. Част 1*, Издателски център „Боян Пенев”, Институт за литература, София.

Netografia

<https://bulgarianstudies.nbu.bg/bg/publikacii-nbg/poredici/godinite-na-literaturata> [dostęp: 20.01.2025].

<https://litvestnik.com/%d0%b1%d1%80%d0%be%d0%b5%d0%b2%d0%b5/> [dostęp: 20.01.2025].

<https://svetatotvchera.eu/category/publikaczii/knigi/> [dostęp: 20.01.2025].

MARGRETA GRIGOROVA – Prof. D.Sc., Department of Slavic Studies of St Cyril and St Methodius University of Veliko Turnovo, Bulgaria / prof. dr hab., Katedra Slawistyki, Uniwersytet Wielkotypnowski im. Świętych Cyryla i Metodego, Wielkie Tyrnowo, Bulgaria.

She lectures on Slavic and Polish literatures at St Cyril and St Methodius University of Veliko Turnovo. Her current scientific interests revolve around prophetic and prognostic texts in Polish interwar literature, Polish-Bulgarian literary and cultural relations, the interaction of art and literature, migration and nomadism in the works of Joseph Conrad, Gustaw Herling-Grudziński,

Ryszard Kapuściński, Kazimierz Nowak and Olga Tokarczuk. Her most important books include: *Джоузеф Конрад Коженъовски. Творецът като мореплавател* [Joseph Conrad: The Creator as Sea-Farer] (Veliko Tarnovo 2011), *Очите на словото. Полонистични студии* [Eyes of the Word. Studies in Polish Literature and Culture] (Veliko Tarnovo 2015). She is the author of some chapters in the following monograph: *„Светът от вчера,” видян през катастрофата от 1939 г. Усещанията за застрашена Европа в литературата и културата на България, Украйна, Полша и Чехословакия* [“The World of Yesterday” – Seen Through the Crisis of 1939. The Feeling for a Threatened Europe in the Cultures and Literatures in Bulgaria, Ukraine, Poland and Czechoslovakia] (Sofia 2023). She translates Polish literature.

Wykładowczyni literatury polskiej i literatur słowiańskich na Uniwersytecie Wielkotypnowskim. Aktualne zainteresowania naukowe: teksty profetyczne i prognostyczne w międzywojennej literaturze polskiej, polsko-bułgarskie stosunki literackie i kulturowe, relacje literatura–sztuka, migracje i nomadyzm w twórczości Josepha Conrada, Gustawa Herlinga-Grudzińskiego, Ryszarda Kapuścińskiego, Kazimierza Nowaka oraz Olgi Tokarczuk. Wybrane publikacje książkowe: *Джоузеф Конрад Коженъовски. Творецът като мореплавател* [Joseph Conrad. Twórca jako marynarz] (Veliko Tarnovo 2011), *Очите на словото. Полонистични студии* [Oczyrna słowa. Studia polonistyczne] (Veliko Tarnovo 2015); rozdziały polonistyczne w monografii zbiorowej *„Светът от вчера,” видян през катастрофата от 1939 г. Усещанията за застрашена Европа в литературата и културата на България, Украйна, Полша и Чехословакия* [„Świat wczorajszy”, widziany przez katastrofę roku 1939. Poczucie zagrożonej Europy w kulturze i literaturze Bułgarii, Ukrainy, Polski i Czechosłowacji] (Sofia 2023). Tłumaczka literatury polskiej.

E-mail: margretag@yahoo.com

VENESA NACHEVA – PhD, Faculty of Slavic Studies, Sofia University “St Kliment Ohridski”, Sofia, Bulgaria / dr, Wydział Sławistyczny, Uniwersytet Sofijski im. św. Klemensa z Ochrydy, Sofia, Bułgaria.

She lectures on Polish literature at Sofia University “St Kliment Ohridski”, Sofia. Her scientific interests revolve around Polish literature, Ukrainian literature, Bulgarian literature, comparative studies, cultural anthropology, somatopoetics, bor-

der studies, as well as psychoanalysis in literary trauma theory. She is currently interested in prophetic and prognostic texts in Polish interwar literature. Her most important publications include: *Идеология на другостта: образът на майката в поезията на Еугениуш Ткачишин-Дицки* [The Ideology of Otherness: the Image of the Mother in the Poetry of Eugeniusz Tkaczyszyn-Dycki] (in: *Verba iuvenium*, Plovdiv 2022), „Grupa B”. *Współpraca polsko-bułgarska podczas drugiej wojny światowej* [“Group B.” Polish-Bulgarian Cooperation During World War II] (“Bibliotekarz Podlaski” 2024 [LXII]). She is the author of some chapters in the following monograph: „Светът от вчера”, *видян през катастрофата от 1939 г. Усещанията за застрашена Европа в литературата и културата на България, Украйна, Полша и Чехословакия* [“The World of Yesterday” – Seen Through the Crisis of 1939. The Feeling for a Threatened Europe in the Cultures and Literatures in Bulgaria, Ukraine, Poland and Czechoslovakia] (Sofia 2023).

Wykładowczyni literatury polskiej na Uniwersytecie Sofijskim. Główne zainteresowania: literatura polska, literatura ukraińska, literatura bułgarska, komparatystyka, antropologia kulturowa, somatopoetyka, badania pograniczności, psychoanaliza w literaturze, teoria traumy. Aktualne zainteresowania naukowe: teksty profetyczne i prognostyczne w międzywojennej literaturze polskiej. Najważniejsze publikacje: *Идеология на другостта: образът на майката в поезията на Еугениуш Ткачишин-Дицки* [Ideologia odmienności. Obraz matki w poezji Eugeniusza Tkaczyszyna-Dyckiego] (w: *Verba iuvenium*, Płowdiw 2022), „Grupa B”. *Współpraca polsko-bułgarska podczas drugiej wojny światowej* („Bibliotekarz Podlaski” 2024 [LXII]). Autorka części rozdziałów polonistycznych w monografii zbiorowej „Светът от вчера”, *видян през катастрофата от 1939 г. Усещанията за застрашена Европа в литературата и културата на България, Украйна, Полша и Чехословакия* [„Świat wczorajszy”, widziany przez katastrofę roku 1939. Poczucie zagrożonej Europy w kulturze i literaturze Bułgarii, Ukrainy, Polski i Czechosłowacji] (Sofia 2023).

E-mail: vnacheva@slav.uni-sofia.bg